

Калакура Віктор Ярославович

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного приватного права ІМВ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Калакура Виктор Ярославович

*кандидат юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой международного частного права ИМО
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко*

Kalakura Viktor

*Candidate of Juridical Sciences (PhD), Docent
Head of Department of private international law of IIR
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Береза Валерія Валеріївна

*Магістрант
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Береза Валерия Валериевна

*Магистрант
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко*

Bereza Valeriia

*Master Student of the
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ОСОБЛИВОСТІ КОЛІЗІЙНОГО ТА УНІФІКАЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ

ОСОБЕННОСТИ КОЛЛИЗИОННОГО И УНИФИКАЦИОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАКЛЮЧЕНИЯ БРАКА

FEATURES OF CONFLICT AND UNIFICATION REGULATION OF MARRIAGE

Анотація. Стаття присвячена аналізу українського, зарубіжного та міжнародного законодавства щодо правового регулювання матеріальних та формальних умов укладення шлюбу в міжнародному сімейному праві. В статті порівнюються норми законодавства України та іноземних країн щодо шлюбного віку, згоди на укладення шлюбу, порядку укладення шлюбу. Автори досліджують положення Конвенції ООН про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 7 листопада 1962 року та Гаазької Конвенції про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів від 14 березня 1978 року. В статті аналізуються особливості колізійного регулювання укладення шлюбу з іноземцями в Україні та за кордоном, такий інститут міжнародного сімейного права, як консульські шлюби, положення конвенції СНД про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року, двосторонні договори про правову допомогу у сфері укладення шлюбу.

Ключові слова: міжнародне сімейне право, шлюб, колізійне регулювання.

Аннотация. Статья посвящена анализу украинского, зарубежного и международного законодательства о материальных и формальных условиях заключения брака в международном семейном праве. В статье проводится сравнение норм законодательства Украины и иностранных государств о брачном возрасте, согласии на заключение брака, порядке заключения брака. Авторы исследуют положения Конвенции ООН о согласии на заключение брака, брачном

возрасте и регистрации брака от 7 ноября 1962 года и Гаагской Конвенции о заключении брака и признании действительности браков от 14 марта 1978 года. В статье анализируются особенности коллизионного регулирования брака с иностранцами в Украине и за границей, такой институт международного семейного права, как консульские браки, положения Конвенции СНГ о правовой помощи правовых отношениях в гражданских, семейных и уголовных делах 1993 года, двусторонние договоры о правовой помощи в сфере заключения брака.

Ключевые слова: международное семейное право, брак, коллизионное регулирование.

Summary. This article is devoted to the analysis of the Ukrainian, foreign and international legislation on legal regulations of marriage in the international family law. The article compares the norms of legislation of Ukraine and foreign States on the minimum age for marriage, consent to marriage, the marriage. The authors examine the provisions of the UN Convention on consent to marriage, minimum age for marriage and registration of marriage from November 7, 1962 year and the Hague Convention on marriage and recognition of the validity of marriages from 14 March 1978 year. This article analyzes the features of conflict of laws regulating marriage with foreigners in Ukraine and abroad, this international family law Institute, as consular marriages, provisions of the CIS Convention on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal matters of 1993 year, bilateral treaties on legal assistance in the sphere of marriage.

Key words: international family law, marriage, conflict regulation.

Постановка проблеми. В сучасному міжнародному сімейному праві важливе місце відводиться колізійному та уніфікаційному регулюванню укладення шлюбу. Актуальність цієї проблематики зумовлена тим, що з розвитком процесу інтеграції України до європейського та світового співтовариства значно зростає кількість шлюбів, які укладаються з іноземними громадянами. Що в свою чергу потребує їх належного правового регулювання за допомогою колізійних та матеріально-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі, починаючи з радянських часів, цій темі не приділялося належної уваги. Окремі аспекти аналізувалися в працях Бурлай О.Є., Калакури В.Я., Кисіля В.І. та інших [1]. Окремо слід згадати дисертаційне дослідження Кожевнікової В.О. присвячене правовому регулюванню укладення шлюбів громадянами України у державах Європейського Союзу та їх визнання в Україні [2].

Формування цілей статті. В пропонованій статті розглянемо особливості правового регулювання умов та перешкод до укладення шлюбу за українським та зарубіжним законодавством, основну увагу приділимо колізійному та уніфікаційному регулюванню укладення шлюбу, з'ясуємо відповідні норми існуючих міжнародно-правових актів в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи дослідження укладення шлюбу, традиційно увага звертається на матеріальні та формальні умови щодо укладення шлюбу. Що стосується матеріальних умов, то, перш за все, необхідно проаналізувати право на укладення шлюбу. Законодавством різних країн можуть передбачатись самі різні чинники, з якими пов'язане право на укладення шлюбу. Це зумовлює необхідність встановлення колізійного регулювання права на укла-

дення шлюбу, що є предметом регулювання статті 55 закону України «Про міжнародне приватне право» (далі — Закон про МПРП), яка передбачає, що право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу. Необхідно встановити особливості матеріально-правового регулювання умов та перешкод до укладення шлюбу за законодавством різних країн.

В законодавстві України право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку (шлюбний вік для жінки і чоловіка встановлюється у вісімнадцять років як передбачено статтею 21 Сімейного кодексу України (далі — СК). За законодавством різних країн шлюбний вік може відрізнятися. Так, в Австралії шлюбний вік складає для жінок 16 років і 18 років для чоловіків, у Франції — 15 років для жінок і 18 років для чоловіків, в Англії — 16 років для жінок і чоловіків, тощо. Як правило законодавство кожної окремої країни передбачає можливість зниження шлюбного віку або надання права на укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку відповідним компетентним органом. Може встановлюватися мінімальний вік, коли особа може отримати право на укладення шлюбу. Для деяких країн, особливо країн Латинської та Південної Америки характерний низький рівень шлюбного віку. Так у Екваторі та Колумбії він становить 12 років для «жінок» і 14 років для «чоловіків», у Перу 14 та 16 років відповідно [3]. Слід враховувати, що Конвенція ООН про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 7 листопада 1962 року зобов'язує країни учасниці вживати заходів щодо недопущення так званих «дитячих шлюбів». Внутрішнє законодавство країн повинно встановлювати такий шлюбний вік, коли особа в повній мірі може розуміти значення своїх дій і може керувати ними, розуміє правові наслідки укладення шлюбу.

Ще однією необхідною умовою для укладення шлюбу є волевиявлення осіб. Стаття 24 СК передбачає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка (принцип добровільності укладення шлюбу). Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. Принцип добровільності укладення шлюбу характерний для законодавства і іноземних країн. Але, іноді, для укладення шлюбу необхідна згода (волевиявлення) батьків чи піклувальників (як правило — у випадках, коли особа не досягла повноліття). Ненадання такої згоди може буди оскаржено до суду (наприклад в Німеччині).

Різні країни встановлюють обставини, які є перешкодами до укладення шлюбу. У більшості країн передбачається, що жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі (принцип одношлюбності). Таким чином перебування у іншому шлюбі є перешкодою до укладення шлюбу. Виключення складають країни мусульманського права, де передбачається можливість для чоловіка укласти до чотирьох шлюбів. Ці та інші умови та перешкоди щодо укладення шлюбу, які зумовлюють право на укладення шлюбу визначаються за особистим законом осіб які укладають шлюб. Однак, при цьому необхідно враховувати, що у разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги СК щодо підстав недійсності шлюбу (відповідно до статті 38 СК підставами недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених статтями 22, 24–26 СК).

При розгляді питання щодо укладення шлюбу слід враховувати наявність міжнародно-правового регулювання цих відносин. Згадана вище Конвенція ООН про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 7 листопада 1962 року, положення якої значним чином вплинули на розвиток сімейного законодавства України, не дивлячись на те, що Україна не приймає участі в цій конвенції. Можна згадати і Гаазьку Конвенцію про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів від 14 березня 1978 року, яка замінила Гаазьку конвенцію про врегулювання колізій законів у сфері укладення шлюбів 1902 року. Колізійні механізми, запропоновані коментованою статтею загалом відповідають положенням конвенції щодо регулювання формальних вимог до укладення шлюбу за правом країни місця його укладення; щодо можливості укладення шлюбу, коли майбутнє подружжя відповідає вимогам права місця укладення шлюбу і один з майбутнього подружжя є громадянином цієї країни та проживає на території цієї країни; коли шлюб укладається за умови що подружжя відповідає умовам національного законодавства, яке визначено за допомогою колізійних правил країни місця укладення шлюбу [4].

З точки зору практичного застосування колізійного регулювання необхідно враховувати положення

Конвенції країн СНД про правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 р., двосторонні договори України про правову допомогу, консульські конвенції України щодо укладення шлюбу [5]. Ці документи можуть містити і інше колізійне регулювання в порівнянні з положеннями цієї статті. Так, наприклад стаття 26 Конвенції країн СНД про правову допомогу передбачає, що умови укладення шлюбу визначаються для кожного майбутнього подружжя законодавством Договірної Сторони, громадянином якого він є, а для осіб без громадянства — законодавством Договірної Сторони, що є їх постійним місцем проживання. Крім того, у відношенні перешкод до укладення шлюбу повинні бути дотримані вимоги законодавства Договірної Сторони, на території якої укладається шлюб. В договорах про правову допомогу з окремими країнами містяться, як правило подібні норми (в різних варіантах застосовується особистий закон осіб, які укладають шлюб, в поєднанні з правом країни місця укладення шлюбу).

Необхідно проаналізувати формальні умови укладення шлюбу. Стаття 56 Закону про МПрП містить колізійне регулювання щодо форми і порядку укладення шлюбу в Україні між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства. Ці відносини визначаються правом України (країни місця укладення шлюбу — *lex loci celebrationis*). Це колізійне регулювання притаманне абсолютній більшості країн.

Щодо особливостей форми і порядку укладення шлюбу за законодавством іноземних країн, то законодавчій практиці відомі дві основні форми — державна форма реєстрації шлюбу та релігійна. В багатьох країнах визнається тільки шлюб, який укладено у відповідних державних органах (Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія, Японія тощо). В деяких країнах допускається укладення шлюбу лише в релігійних установах (наприклад Ізраїль, Іран, Ірак, Кіпр, Ліхтенштейн та інші). Поширеним є третій підхід, згідно з яким, самі особи можуть вибрати форму укладення шлюбу — державну реєстрацію чи релігійну форму укладення шлюбу (Австралія, Англія, Бразилія, Іспанія, Італія, Канада тощо) [6].

Законодавством окремих країн може передбачатися попереднє оголошення про укладення шлюбу, яке з правової точки зору, дає можливість заінтересованим особам заявити про наявність у них певних заперечень, оскільки укладення шлюбу може порушити їхні права. Іноді законодавства певних країн передбачають необхідність отримання дозволу компетентного державного органу або релігійної установи на укладення шлюбу. Часто це може зустрічатися у випадках укладення шлюбу з іноземцем.

Державна реєстрація шлюбу обов'язково проводиться в присутності нареченої та нареченого (стаття 34 СК України). Реєстрація шлюбу через представника не допускається. В ряді країн допускається не тільки подача заяви, але і укладення шлюбу через представника (Іспанія, Панама, Перу).

Правове регулювання форми і порядку укладення шлюбу за правом країни місця укладення шлюбу при-таманне і міжнародно-правовому регулюванню.

Питання реєстрації шлюбу згадується і в Конвенція ООН про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 7 листопада 1962 року. Конвенція передбачає, що шлюб повинен бути зареєстрованим відповідно до закону, після належного оголошення, у присутності представника влади, який має право на реєстрацію, в присутності свідків.

Конвенція забороняє укладення шлюбу особою, яка не досягла мінімального шлюбного віку (крім випадків, коли компетентний орган враховуючи інтереси сторін, та конкретні обставини, надає відповідний дозвіл).

Конвенція зобов'язує країни учасниці забезпечити ведення відповідних реєстрів укладених шлюбів компетентним органом.

Консульські шлюби. Шлюби можуть укладатися в консульських та дипломатичних представництвах (в науковій літературі ці шлюби іноді називають «консульські шлюби»). Стаття 57 Закону про МПрП встановлює, що шлюб між громадянами України, якщо хоча б один з них проживає за межами України, може укладатися в консульській установі або дипломатичному представництві України згідно з правом України. Укладення шлюбу між іноземцями в консульській установі або дипломатичному представництві відповідних держав в Україні регулюється правом акредитуючої держави.

Поки не був прийнятий Закон України «Про міжнародне приватне право» відповідні положення були в Сімейному кодексі України, але передбачалося інше регулювання. Так, стаття 277 СК встановлювала, що шлюб між громадянами України, які проживають за межами України, реєструється в консульській установі або дипломатичному представництві України. Слід звернути увагу на те, що умовою реєстрації такого шлюбу встановлювалося необхідність проживання обох осіб за межами України. Серед фахівців такий підхід викликав дискусію. Оскільки при цьому виникали наступні питання. По-перше: ці особи повинні проживати на території однієї держави (місця перебування консульської установи чи дипломатичного представництва) чи достатньо тільки тієї обставини, що ці громадяни України проживають за її межами (ообоє чи один в якійсь іншій країні)? По-друге: чи до-

цільно передбачити, що для реєстрації такого шлюбу достатньо проживання хоча б одного з майбутнього подружжя на території цієї країни? По-третє: чи варто взагалі обумовлювати можливість укладення шлюбу за кордоном в консульській установі чи дипломатичному представництві України вимогою про проживання одного або обох з подружжя за межами України [7].

Як видається, законодавець при прийнятті Закону України «Про міжнародне приватне право» зробив перший крок щодо «лібералізації» в цій сфері. Перша частина статті передбачає, що громадяни України можуть укласти шлюб не тільки в Україні, але і в консульській чи дипломатичній установі України за кордоном. При цьому необхідною умовою є проживання хоча б одного з них за межами України. Повноваження відповідних консульських посадових осіб регулюються Консульським статутом України, затвердженим Указом Президента України (N127/94 від 2 квітня 1994 року з наступними змінами). Глава VI Консульського статуту регламентує функції консула щодо укладення та розірвання шлюбу, усиновлення (удочеріння), встановлення батьківства, опіки і піклування, реєстрації актів громадянського стану Згідно зі статтею 29 консул провадить реєстрацію укладення шлюбу, розірвання шлюбу відповідно до законодавства України.

Щодо права, яке підлягає застосуванню при укладенні таких шлюбів, то коментована стаття встановлює, що при цьому застосовується право України. Оскільки закон передбачає можливість реєстрації шлюбу тільки між громадянами України, то мова йде про матеріальне право України (положення СК України про умови та перешкоди щодо укладення шлюбу, порядку укладення шлюбу).

Регулювання шлюбів, укладених в консульських установах знайшло своє відображення і в чисельних Консульських конвенціях України з Італією, Кубою, Лівією, Македонією, Туреччиною та іншими країнами.

Друга частина статті 57 Закону про МПрП присвячена укладенню шлюбу між іноземцями в консульській установі або дипломатичному представництві відповідних держав в Україні. В літературі висловлювалися сумніви щодо доцільності включення такої норми до законодавства про міжнародне приватне право (чи відноситься це питання взагалі до компетенції законодавця країни місця перебування консульської установи чи дипломатичного представництва). Регулятивне значення такого положення може вбачатися фактично в тому, що воно не передбачає можливості для громадянина України укладення шлюбу в консульській установі чи дипломатичному представництві іноземної країни на території України. В деяких іноземних країнах, де існують аналогічні положення, відповідні норми містять ще й проблему визнання

таких шлюбів. Разом з тим необхідно зазначити, що в практиці двосторонніх міжнародних договорів можна зустріти положення, згідно з якими передбачається можливість укладення шлюбу в консульській установі акредитованої держави, за умови, що хоча б один з майбутнього подружжя є громадянами країни, яка призначила консула. Наприклад, такі положення містяться в Консульській конвенції між Російською Федерацією та Турецькою Республікою.

Дуже важливою проблемою міжнародного сімейного права є проблема визнання дійсності шлюбів, укладених за межами України. Саме цій проблемі присвячена стаття 58 Закону про МПрП. Її перша частина передбачає, що, шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу. Друга частина 57 статті Закону про МПрП присвячена шлюбом без участі громадян України, які були укладені закордоном. Передбачається, що шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні.

Міжнародно-правовими актами також регулюється питання дійсності шлюбів. Так, наприклад, Гаазька Конвенція про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів від 14 березня 1978 року передбачає, що країна учасниця може відмовити у визнанні дійсним шлюбу, якщо під час укладення шлюбу за правом цієї країни один з подружжя: 1) перебував у іншому шлюбі (крім випадків, коли на момент розгляду справи цей шлюб був припинений); 2) ще не досяг мінімального шлюбу (або не отримав спеціального дозволу компетентного органу на укладення шлюбу); 3) за своїми розумовими здібностями не міг давати згоду на укла-

дення шлюбу; 4) згода на укладення шлюбу не була вільною; 5) подружжя є родичами прямої лінії споріднення, є братом та сестрою або між ним встановлений правовий зв'язок в результаті усиновлення. Якщо проаналізувати законодавство України щодо недійсності шлюбу, то, не дивлячись на те, що Україна не приймає участі в цій Конвенції, положення Конвенції в значною мірою реалізовані в українському сімейно-му законодавстві [8].

Варто звернути увагу на статтю 64 Закону про МПрП, яка встановлює колізійне регулювання визнання недійсним шлюбу укладеного в Україні або за її межами. При цьому ці відносини підпорядковуються праву країни, яке відповідно застосовувалося щодо права на укладення шлюбу та укладення шлюбу в консульських установах та дипломатичних представництвах (статті 55 і 57 цього Закону).

Якщо при цьому підлягає застосуванню право України, то слід враховувати що СК України передбачає три види недійсності шлюбу: шлюб який є недійсним, шлюб, який визнається судом недійсним та шлюб, який може визнаватись судом недійсним.

Однак, шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або народження дитини у зазначених осіб (крім осіб які приховали свою тяжку хворобу), або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб.

Проблеми недійсності шлюбу регулюються і міжнародно-правовими актами. Як приклад, можна привести Гаазьку Конвенцію про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів від 14 березня 1978 р.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Загалом, необхідно зазначити, що удосконалення законодавства України в цій сфері, приєднання до міжнародних конвенцій та договорів щодо міжнародного сімейного права, може стати запорукою належного правового регулювання укладення шлюбів, забезпечення їх правової стабільності.

Література

1. Див.: Бурлай О. Є. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві / О. Є. Бурлай. Дисерт. ...канд. юрид. наук. — К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. — 182 с.; Калакура В. Я. Правове регулювання укладення шлюбу в міжнародному сімейному праві / В. Я. Калакура // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України № 2/2012, с. 86–91.; Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації / В. І. Кисіль — К. Україна, 2000. — 430 с.; вид 2-е, доп. і переробл. — К.: Україна, 2005. — 480 с.
2. Кожевнікова В. О. Правове регулювання укладення шлюбів громадянами України у державах Європейського Союзу та їх визнання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. О. Кожевнікова; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2010. — 20 с.
3. Див.: Семейное право Российской Федерации и иностранных государств. Основные институты. — М.: Юринформцентр, 2005. — 310 с.
4. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар (за ред. А. С. Довгерта). — Харків: Одиссей, 2008. — 351 с.
5. Галущенко Г. В. Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про правову допомогу / Г. В. Галущенко. — К.: «Юстініан», 2005. — 472 с.
6. Blair D. Marianne, Merle H. Weiner. Family Law in the World Community. Cases, Materials, and Problems in Comparative and International Family Law. Carolina Academic Press, 2003. — 1261 p.
7. Калакура В. Я. Правове регулювання укладення шлюбу в міжнародному сімейному праві / В. Я. Калакура // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України № 2/2012, с. 86–91.
8. Попко В. В. Уніфікація міжнародного приватного права в рамках Гаазької Конференції. — К.: «Київський університет», 2007. — 358 с.

References

1. Dyv.: Burlaj O. Je. Pravovidnosyny podruzzhzha v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi./ O. Je. Burlaj. Dysert. ...kand. juryd. nauk. — K.: KNU im. T. Shevchenka, 2007. — 182 s.; Kalakura V. Ja. Pravove rehuljuvannja ukladennja shljubu v mizhnarodnomu simejnomu pravi / V. Ja. Kalakura // Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrajinny #2/2012, s. 86–91.; Kysilj V. I. Mizhnarodne pryvatne pravo: pytannja kodyfikaciji./ V. I. Kysilj — K. Ukrajinna, 2000. — 430 c.; vyd 2-e, dop. i prerobl. — K.: Ukrajinna, 2005. — 480 s.
2. Kozhevnikova V. O. Pravove rehuljuvannja ukladennja shljubiv ghromadjanamy Ukrajinny u derzhavakh Jevropejskogho Sojuzu ta jikh vyznannja v Ukrajinny: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.03 / V. O. Kozhevnikova; Khark. nac. un-t vnutr. sprav. — Kh., 2010. — 20 s.
3. Dyv.: Semejnoe pravo Rossyjskoj Federacyy u ynostrannykh ghosudvrstv. Osnovnyie ynstytuty. — M.: Juryinformcen-tr,2005. — 310 s.
4. Mizhnarodne pryvatne pravo. Naukovo-praktychnyj komentar (za red. A. S. Dovgherta). — Kharkiv: Odissej, 2008. — 351 s.
5. Ghalushhenko Gh. V. Pytannja mizhnarodnogho pryvatnogho prava u mizhnarodnykh doghovorakh Ukrajinny pro pravovu dopomoghu/ Gh. V. Ghalushhenko. — K.: «Justinian», 2005. — 472 s.
6. Blair D. Marianne, Merle H. Weiner. Family Law in the World Community. Cases, Materials, and Problems in Comparative and International Family Law. Carolina Academic Press, 2003. — 1261 p.
7. Kalakura V. Ja. Pravove rehuljuvannja ukladennja shljubu v mizhnarodnomu simejnomu pravi / V. Ja. Kalakura // Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrajinny #2/2012, s. 86–91.
8. Popko V. V. Unifikacija mizhnarodnogho pryvatnogho prava v ramkakh Ghaazjkoji Konferenciji. — K.: «Kyjivsjkyj univer-sytet», 2007. — 358 s.